

KIRJAD LAAGRIST

Karl Ristikivi kaks kirja Eerik Laiule Sigtuna põgenikelaagrist

Koopiatega Karl Ristikivi kirjadest Eerik Laiule (1904–1961) astus 30. juunil 1994 Karl Ristikivi muuseumi uksest sisse Rein Moora (1926–2006), ajaloolane, graafik ja endine soomepoiss. Kokku oli koopiaid viiest kirjast, neist kaks varasemat on saadetud Sigtunast, mis pärast paaripäevast viibimist Vikingshilli nn läbikäigulaagris oli Ristikivi esimene, 1944. aasta lõpus umbes kolmekuine peatuskoht Rootsis. Mõned kirjakohtad on varustatud ka Rein Moora pliiaatsimärkustega.

Nüüd, mil Karl Ristikivi põrm on jõudnud Rootsist kodumaale, võiksid need kaks kirja heita valgust tema Rootsi saabumise ajale ja kirjanikku paguluse alguses vallanud meeleoludele. Ristikivi varajane pagulasestaatatus Rootsis on seni olnud lünk tema avaldatud korrespondentsis (vt K. Ristikivi, Valitud kirjad 1938–1977. Koost R. Hinrikus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2002). Siin avaldatavaile eelnev kiri on saadetud 11. IX 1944 Helsingist Ants Orasele, järgmised veebruaris 1945 nooremale sõbrale Lembit Mudale (1924–1992) juba Uppsalast, kui Ristikivi oli saanud väheke kindlama pinna jalge alla – elu- ja töökoha, ehkki mõlemad olid ajutised. Nagu tajus kirjanik inimelugi ajutisust kui aset telkide all.

Kui Ristikivi kirjad nooremale sõbrale Lembit Mudale on kantud isalikust hoolest, siis kaheksa aastat vanem etnoloog ja seltsikaaslane EYS Veljestos Eerik Laid oli pigem autoriteet, ent selline autoriteet, kellele võis avaldada ka pahameelt ja vastalisi mõtteid. Seega tõeline ja usaldusväärne sõber.

Eesti Rahva Muuseumi direktori kt Eerik Laid oli rahvusliku tegevuse eest vahistamise kartuses 2. augustil 1943 põgenenud Soome ja organiseeris seal koos Kustaa Vilkuna ja Urho Kaleva Kekkosega Eesti Büroo, olles selle juhatajaks kuni lahkumiseni Rootsi 1944. aasta augustis. Kui Soome saabus Ristikivi, sai ka tema seal tööd, pidades kodumaalt põgenenud ja soomepois-tena võidelnud eestlaste kartoteeki. Tihedad kontaktid jätkusid ka Rootsis, eelkõige rahvuspoliitilise koguteose „Vabariiklane” (1945–1947) toimetamisel koos Rudolf Jalaka (1914–1997) ja Arvo Mägiga (1913–2004) ning samanimelises ühingus, ja kuni Eerik Laiu surmani liiklusõnnetuses 15. septembril 1961. „Oli alati lohutav teadmine, et tema optimism ja meelerahu oli kõigutamatu, et ta alati oli valmis aitama ja julgustama või vähemalt kaasa tundma,” kirjutas Ristikivi järelehüüdes „Eerik Laidu mälestades” ajalehes Teataja 30. septembril 1961.

Eerik Laiu töödest ja vaadetest annab hea ülevaate Pekka Erelti ja Hando Runneli koostatud „Eesti mõtteloo” köide „Paopaigad” (1997). Eerik Laiu sügavat veendumust, et maapaole annab õigustuse vaid eestluse säilitamine tagasimineku lootuses, mitte allaandmine või ümberrahvustumine, tundub

aga kandvat ka Ristikivi looming. Kuidas ütlebki üks tema tegelane romaanis „Lohe hambad”: „Ma ei ole üldse põgenenud. Olen ainult taganenud uuele võitlusliinile.” (K. Ristikivi, *Lohe hambad*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1970, lk 56.)

JANIKA KRONBERG

Sigtunas, 23.10.44

Hüva maisteri!

Sinu kiri 15.10.1943 on mul lõpuks käes, kuigi see rohkem kui aasta võttis, enne kui ta siia jõudis. Reportaaž oli huvitav, kuigi oleksin nii palju muudki teada tahtnud, mida aga vist pole võimalik kirja panna.¹

Päevad lähevad nüüd nii kiiresti, nii et ei saa vahel hästi aru, sünnib see unes või ilmsi. Tuleb välja, et homme möödub juba kuu minu Rootsi jõudmisest, ja Sigtunas on oldud üle kolme nädala. Aga see võiks olla ka kolm aastat, ajamõiste on siin esimene, mis kaob.

Elu on siin teatud määral veel kasarmulikum kui Pihkvas, see algab juba sellest, et tühist erakirjagi on pingutav kirjutada. Rääkimata muust. Lugeda olen saanud ka üsna natuke, ja pole ka õieti millekski tahtmist.

Jah, kui nüüd oleks kinni haarata millestki, mis nõuaks palju tööd ja rabelemist, aga mille mõttesse vähemalt ise suudaks uskuda, ehk oleks sellest natuke abi, et ennast püsti hoida. Nii jääb aga inimene lamama ka siis, kui keegi teda pikali ei löö.

Uibopuu läks eile ära linna, Saksa lehte tegema.² Nagu kuuldu, tuleb siiski kaks seitungit, üks Saksa, teine Inglise oma.³ Muide, piinlik küll tunnistada, aga ma ei teadnud kuni viimase ajani, kes see Ingel üldse on. Jah, ükski prohvet pole kuulus, jne... Komitee,⁴ s.o. Rei+Penno, hoiab muidugi kavalal kombel end

¹ Eerik Laiu kirju Ristikivile ajavahemikust 15. X 1943 – 10. VIII 1961 säilitatakse Rootsi Riigiarhiivi deponeeritud Balti Arhiivis asuvas Karl Ristikivi arhiivis; oma esimeses kirjas kirjeldab Laid ilmselt olukorda Eestis, mida ta illegaalsete külastuste tõttu hästi tundis.

² Valev Uibopuu (1913–1997) sai toimetaja töökoha ajalehe Välis-Eesti juures, mille asutajaks ja peatoimetajaks aastail 1944–1948 oli Edgar Valter Saks (1910–1984). Helsingis oli Saks töötanud Eesti Büroo majandusnõunikuna ja andnud koos Uibopuu ja Ristikiviga välja almanahhi „Eesti Looming”.

³ Bernhard Ingel (1901–1983) koordineeris sõja ajal põgenike saabumist Rootsi, oli üks ajalehe Teataja asutajaist ja toimetuse liige aastail 1944–1953, hiljem juveliir Stockholmis. Ajalehe Teataja esimene number kannab kuupäeva 28. X 1944, Välis-Eesti päises on 29. X 1944, kahe ajalehe vahel on aga hiljemgi olnud vaidlusküsimus, kumb neist tegelikult trükikojast varem välja tuli.

⁴ 26. III 1944 Stockholmis asutatud Eesti Komitee, mille tegevus pidi olema põhimõtteliselt apoliitiline ja ühendama võimalikult paljusid Rootsi jõudnud Eesti põgenikke. Eesti Komitee üks esimesi eesmärke oli põgenike lastele eestikeelse koolihariduse korraldamine, ent ka ajalehe väljaandmine. Ajalehest Teataja kujuneski tegelikult Eesti Komitee häälekandja, mis kogu oma ilmumise vältel väljendas Eesti Vabariigi Valitsuse eksilisis seisukohti. Ajalehe ja Eesti Komitee suhetest pikemalt vt J. Kronberg, Ajaleht „Teataja” 1944–2002. – O. Mikiver, Heites pilku tagasi. – Loomingu Raamatukogu 2004, nr 29–30, lk 105–128. Eesti Komitee esimene esimees oli Rudolf Penno (1896–1951), August Rei (1886–1963) oli asutaja ja juhatuse liige.

otsest võitlusest kõrvale nagu alati. Ja Stockholmi meeste seisukohad osutuvad tagantjärele alati õigeks!

Mu endine šeff⁵ olevat kuuldavasti interneeritud. Ma arvan, see on päris targasti tehtud – keda ei saa ignoreerida, see tuleb interneerida. Ja mõni inimene on selline subjekt, et aja ta uksest välja, ta tuleb aknast tagasi. Peaks olema võimalik sama ka Edgar voni ja Valeeriuse⁶ suhtes, üks on ju olnud mingi direktor ja teine „Eesti Sõna” toimetusliige... Ära arva, et ma pahandan oma kunagise šefi saatuse pärast, seda hoopiski mitte. Kui Kungsgatani troika⁷ jääb oma võitluses puhtpoliitilisele platvormile, on kõik korras. Kui seal aga, nagu mulle eemalt paistab, on peaküsimuseks isiklik karjäär ja kohad, siis on asi natuke halvem.

Mäletan, kord oli juttu, et meie õnnetuseks oleme alati olnud opositsioonis. Hüva on, ma püüdsin viimase kahe-kolme aasta jooksul olla aus lojalist, püüdsin seda olla isegi Helsingis, kus üks pettumus järgnes teisele. Kuni meie vabatahtlike tagasimineku puhul ma ei suutnud enam ja tunnistasin endale ja teistele, et ma ei poolda meie Suurte juhtide seisukohti ja poliitikat. Ja ma ei teinud seda otsust mitte „väikse” üksikküsimuse puhul, vaid otsustasin nüüdsest peale jälle lahtiste silmadega ja arvustavalt jälgida kõigi meie kutsutud ja seatud rahvajuhtide tegevust. Tulin siia siis juba niiõelda vaba mehena, ja tunnen, et see on hea. On ainus lohutus praegu, et ei tunne ennast kaasvastutajana teiste talitusviisi pärast, ei tarvitse kedagi vabandada endas näriva väikse kahtluse kiuste. Vaid võib öelda julgelt ja häbematult: siin ei päästeta rahvast ja riiki, siin tehakse poliitikat – päris vanas heas 1930-date aastate stiilis, kauplemisega haokubude ja ääremaade pärast. Selleks on meil suurim haokubupoliitika partei, asunikude, esindus siin küllalt tugev.⁸ (Suurväli⁹ tuli mulle ka üks õhtu linnas vastu, tema kohta ei näi laagrikohustus maksvat, küll aga Marti-*noffi*¹⁰ kohta). Erinevus Stockholmi ja Helsingi büroode vahel on juba seegi, et meil oli nurgas hunnikus „Malevlane”, siin Tereese heliplaadid.¹¹

Radikaalid, eriti Ronimois,¹² heidavad Saksale ette, et selle rahad on pärit kahtlasest allikast. Aga ise nad saatsid Helsingi asju ajama meie vana sõbra René Kuusiku.¹³ Mille tagajärjed muidugi alles hiljem selguvad, aga mille

⁵ Saksa okupatsiooni aegne Tartu ülikooli rektor ja Tartu Linnauurimistoimkonna president geograaf Edgar Kant (1902–1978), kelle alluvuses majandusgeograafia instituudi ajutise abitööjõuna assistendi palgaga Ristikivi töötas 1. II 1942 – 11. IV 1943. Paguluses töötas Kant Lundi ülikooli juures.

⁶ Ilmselt Valev Uibopuu.

⁷ Aadressil Kungsgatan 50 tegutses juba aastal 1942 saadik Heinrich Laretei, Harald Perlitzi ja August Rei asutatud Eestlaste Abistamisorganisatsioon (Estniska Hjälporganisationen).

⁸ Ristikivi peab ilmselt silmas 1930. aastate lõpul Eestis Põllumeeste Kogude nime all tuntud erakonda, mille liikmed hakkasid varakult ka Rootsis arendama poliitilist tegevust.

⁹ Eerik Suurväli (1907–1975), õppinud ajalugu Tartu ja Helsingi ülikoolis, Saksa okupatsiooni ajal oli arreteeritud, vabanedes põgenes Soome ja töötas Eesti Büroos, 1949. aastal saadeti Rootsist välja kui KGB agent (varjunimi Juhan Mölder).

¹⁰ Arstiteadlane Georg Olaf Martinoff (1910–1981) emigreerus 1944. aastal Soome, seejärel Rootsi, alates 1950. aastast elas Kanadas.

¹¹ Vihje August Rei abikaasa, lauljanna Therese Rei (1891–1976) plaadikogule.

¹² 1942 Rootsi jõudnud Hans Ronimois (1912–1984) korraldas Soomest Rootsi saabunud Eesti põgenike vastuvõttu.

¹³ Ärimees René Kuusik (1913–1965) pidas sidet Soome ja Rootsiga, aitas üle viia põgenikke, 1951. aastal siirdus Rootsist Kanadasse, suri Montréalis. Ristikivi pahameele põhjus pole teada.

puhul ma ette öelda võin, et kui kivide loopimiseks läheb, siis ma ka endale jõukohase munaka leian ja seda mitte viskamata ei jäta.

Teiselt poolt muidugi pean veel kord kinnitama, et ma ei poolda Saksa vahmiili, ja tema ettepanek alguses: Kant lehe peatoimetajaks, oli isegi minule liig. Aga kas meil siiski pole võimalik praegu, kus ka Eestist on tulnud üsna väljapaistvaid ajakirjanikke, nimedega mehi, teha üht soliidset lehte, mida ei toimetaks mõni eluaegne kohvikupoliitik või mees, kelle ainus voorus on see, et ta on enne teisi jalga lasknud ning omab küllalt häbematus. Lehe tegemisega tulevad toime vahest ka inimesed, mitte ainult inglid.

Et EK end otseselt mingi ajalehega ei seo, on muidugi hea. Et nad seda teevad isiklikel ja mitte välispoliitilistel põhjustel, ei tähenda midagi. Praegu on olukord siiski veel kriitilisem kui meil Soomes, seal võisime end veel lugeda osaltki ründajateks, siin oleme täiel määral taganejad. Ja mida vähem sel puhul avalikult häält tehakse, seda parem. Saame tegutseda ainult teisel pinnal. Kahjuks on meie inimestel sel teisel pinnal tegutsemise puhul võimed arenenud ainult üksteisele jala taha panemiseks.

Nojah, võid nüüd öelda, et nuriseda on alati lihtne, aga sellest pole kasu. Paremini teha midagi positiivset. Kuid ära unusta, et esiteks olen maaslama (isegi minu arhiivtööde toetuse palvest ei saa tõenäoliselt asja) ja teiseks, et midagi teha, peab olema materjali. Materjalist puudub mul aga praegu kahjuks ülevaade. Ja nii kiiresti see ei lähe.

Jah, see arhiivtööde asi! Paar head inimest – Krepp¹⁴, keda Eestis paar korda kohtasin, ja Aunaste¹⁵, keda peaaegu üldse ei tundnud, õiendasid minu eest nii palju, et leidsin Upsalas koha, kus võiksin töötada. Aga nüüd selgub, et vastavat toetust siiski ei saa ja asi jääb pooleli. Põhjust ei tea, kuid ma arvan, üks oluline põhjus on see, et ma Eestis olin assistendiks Kanti juures. Võib-olla tuleb passiva poole ka Helsingi Eesti Büroo. Ei tea, kas on hea või halb, et ma siiski pole nii väljapaistev ja „kardetav” tegelane, et kuuluksin otse interneerimisele.

Aga lõpetan parem kirja destruktiivse osa, mis niikuinii on veninud pikaks ja igavaks. Ja asume konstruktiivse osa juure. Kõigepealt üks palve: kas leidub seal Sinu naabruses tuntud või tuttavaid inimesi – võiksid neist mulle teatada. Siit-sealt laagritest olen juba mõned tuttavad üles leidnud, ja nende kaudu katsun laiendada oma „baasi”. Et saaks vähemalt oma tuttavate kohta mingi „kartoteegi”. Meie Helsingi kartoteegist¹⁶ ma palju ei tea, Pekomäe¹⁷ kirjutas küll, kuid kohvritest ei lausunud sõnagi. Kahjuks ei saa kõiki küsimusi lahendada kirjateel, kuid suuliseks kõneluseks ei ole vist niipea võimalusi. Kui ma ka laagrist välja pääseksin (isegi fiktiivne koht on olnud kõne all), ei ole ju seal väljas midagi peale hakata. Ja minu õnnetu romaan, mille viimased poognad Helsingis trükkimisel olid, on nagu maa alla kadunud.¹⁸ Kirjastaja ise olevat kuski laagris, aga kus, seda ma ei tea. Kangro on kuski Põhja-Rootsi laagris,

¹⁴ Endel Krepp (1908–1983) oli töötanud enne Ristikivi Tartu Ülikooli majandusgeograafia instituudis, hiljem paguluses rahvusliku liikumise aktiivne tegelane Rootsis.

¹⁵ Randar Aunaste (1915–2001), õppis Tartu Ülikoolis majandusteadust 1934–1939, hiljem elas Kanadas.

¹⁶ Vihje Ristikivi korraldatud Eesti Büroo kartoteegile, millesse koguti andmeid kodumaalt põgenenud eestlaste kohta.

¹⁷ Vello Pekomäe (1919–1995), ajakirjanik peamiselt Välis-Eesti juures.

¹⁸ Helsingis ilmunud romaani „Tuli ja raud” kordustrukk (1944), mille andis välja Andres Laur (1909–1973), hilisem Orto kirjastuse omanik Rootsis ja Kanadas.

olen temaga ka juba kirjavahetuses.¹⁹ Kures²⁰ on vist samas kohas, kus Peko-
mäe, aga kindel ma ei või olla. Ega sa muide ei jõudnud viimati Läänemaale ja
ei tea mõnd inimest sealt tulnud olevat?

Lõpuks tahaksin veel tähendada, et kui sellest kirjast võib jääda mulje,
nagu oleksin ma kõigi süinsete suurtega tülis, siis see ei vasta tõele. Saan kõi-
giga suurepäraselt läbi. Loen praegu Graves'i romaani vanast Roomast, keiser
Claudiusest, kes sealses mürgitamiste ja tapmistee keerises säilitab oma pea see-
tõttu, et teda peetakse idioodiks. Vahel on sellest tõesti kasu.

Kui mahti saad, kirjuta mulle edaspidigi.

Jään sedapuhku kõigi vagade soovidega
Karl Konstantin.

Sigtunas, 8. 11. 44

Tervist, maestro!

Sinu viimane õpetliku ja kasvatava sisuga kiri tänuga kätte saadud. Vahe-
pealne aeg on kulunud julguse kogumiseks, et uuesti kirjutada, teiselt osalt ka
lehtede riisumiseks Sigtuna kooli rohtaedades, et tubaka- ja postmargiraha tee-
nida, sest mu kirjavahetus näitab rõõmustaval kombel tõusutendentsi ja jõuab
varsti järele õndsas E. Toimisto ajale. Selle vahega ainult, et ma nüüd hoopiski
ei vannu, vaid koguni iga sissetulnud kirja üle rõõmustan. Tuleb seal iga sõber
oma iseloomuliku näoga ja tegumoega, vaadetega ja reportaažiga, ja siis võib
mõneks hetkeks peaaegu unustada, et istud seegis.

Päris maaslamaja ma ei ole enam jah, „Ametlik Teataja” tellis minult laste-
jutte. Häda ainult, et ma nii ammu enam pole lastele kirjutanud ja seda ei oska
teha, kuna mul pealegi on seal sellised kibedad võistlejad nagu Per Wieselgren,
Julius Lill ja Vanem Kirjamees.²¹

Distsipliini küsimuses oleks mul enese vabandamiseks öelda järgmist:

1. Ilukirjanduslikus teoses peab autor vaatlema asja mõlemat poolt, peab
olema õiglane nii ühe kui teise suhtes, võtma kõike sub speciae aeternitatis. Ja
alati leidma, mis kõige halva juures head oleks näha.

2. Ajaleheartiklis, võitluskirjutises, ei saa minna ka vastaspoolt õigustama.
Kuid siiski tuleb ennast tsenseerida niipalju, kui on vaja asja kasuks. S. o. ei
saa kirjutada kõike, mis meel mõtleb.

¹⁹ Bernard Kangro (1910–1994) viibis põgenikelaagris Põhja-Rootsis Örnköldsvikis
27. IX – 9. XII 1944.

²⁰ Voldemar Kures (1893–1987), üks informeeritumaid eesti ajakirjanikke, Artur Adsoni
sõnul tuntud ka kui „Suur Kombinaator”, osalenud Vabadussõjas, töötanud algul Postimehe,
hiljem pikemalt Päevalehe juures jm, tegi kaastööd ka Läti, Soome ja Rootsi ajalehtedele,
alates 1935. aastast Riiklikus Propaganda Talituses. 1943. aastal põgenes Soome, kus tegi
kaastööd ajalehele Malevlane, hiljem elas Stockholmis; pseudonüümidest on tuntuim Fakt.

²¹ Per Wieselgren (1900–1989), rootsi keele- ja kirjandusteadlane, 1930–1941 rootsi keele
professor Tartu Ülikoolis, korp! Sakala vilistlane. Wieselgren oli 1944–1945 Stockholmis
ajalehe Teataja esimene vastutav väljaandja, sest selleks sai olla Rootsi kodakondsusega
isik. Eesti keeles on ilmunud mälestusteraamat „Vasarast haakristini. Eesti 1939–1941”
(2002). Julius Lill (1878–1951) oli Eesti poliitik ja farmatseut, korp! Sakala auvilistlane.
Vanema Kirjamehe pseudonüümi kasutas luuletaja ja kriitik Artur Adson (1889–1977).

3. Erakirjas peab inimesel olema õigus vabaks („distsipliinituks”) eneseväljendamiseks. Ei saa nõuda sellist „demokraatiat”, kus juhtivaid isikuid, kes end ise loevad ainuõigeteks demokraatideks, ka mõttes arvustada ei tohi, see ületab äärepealt isegi Stalinliku demokraatia.

4. Võin olla distsiplineeritud sõdur kuid mitte distsiplineeritud lakei. See on võib-olla iseloomuviga, aga vähemalt esimest poolt sellest olen seni oma voo-ruseks lugenud ja loen ka edaspidi. Praegu ei saa nõuda inimestelt sõdurivoo-rusi, kuna puudub võitlus igal kujul. Kui ei usu, loe meie lehti.

Mõlemad seitungid ei saa minu arvates vana palju manatud „Malevlase” vastu. „Teataja” teine number on küll natuke rohkem lehe nägu. Kuid sisus puudub kõik see, mis näitaks, et tegemist on õieti Eesti Vabariigi häälekandjaga. Tean ja pean isegi õigeaks, et praeguses oinas olukorras tuleb olla ettevaatlik, kuid võib mõndagi öelda ka ettevaatlikult, ja isegi ütlemata jätta võib nii, et on öeldud. Vaja on ainult tahet öelda. Wieselgreni jutt „Teatajas” ajas mu paar nooremat kamraadi vihale: kui juba E. K. häälekandja hakkab propageerima ümberrahvustamist, mis mõte on siis siia tulekul – selleks on võimalused ka mõlemas suures riigis.²² Mina isiklikult annan W-le andeks, ta on professor. Ja pean Saksa juttu „V-E-s” veel hullemaks, kuna seal äärmine materialism on lisaks veel jõhkralt, koguni uulitsapoisilikult sõnastatud (näit. see võimaluste „haistmine”).²³ Ma ei ole „V.E” vastu mitte Sinu lojalistlikkuse põhimõttel (kui E. K. oma a priori õiguse kasutamisega ei oska või ei taha hakkama saada, sest peale muu ma kardan, et ilma „V.-E-ta” oleksime „Teatajat” mitu head kuud võinud oodata), vaid seepärast, et sinna on pesitsenud mingi molluskite ordu (vaene Valev, kes sinna pesasse sattus!). Meil oli Uibopuuga enne pikalt juttu, ja et ta koha vastu võttis, oli paratamatus, sest muid võimalusi tal ka polnud. Arvas siis, et saab vähemalt midagi ära teha sisu suhtes, kuid seni kahjuks seda eriti märgata.

Asjaolu, et siin mõndagi on tehtud ja võib-olla ka praegu tehakse, ei võiks veel tähendada, et igasugune kriitika on kurjast, eeldades ainult, et see on konkreetne ja põhjendatud. Et põhjendatud kriitikaks on alust, on siiski väljaspool kahtlust, näiteks kuulsa „päästeaktsiooni” puhul, mis nüüd tagantjärei laineid lööb, ja mida ma ka kohe ette nägin, kui sõber René kõigi oma Vollmachtidega Helsingis üles kerkis. Mis praegu välispoliitilisel-diplomaatlikul rindel ära tehakse, sellest pole minukesel muidugi aimu, kuid Oku,²⁴ kes paar korda

²² Teataja 2. numbril (4. XI 1944) esileht oli pühendatud 6. novembril 1632 Lützeni lahingus langenud Rootsi kuninga Gustav Adolphi mälestuspäevale ja tegi seega kummarduse Eesti põgenikke vastu võtnud maale. Juhtkirja positsioonis oli Wieselgreni artikkel „Eesti ja Gustav Adolf”, milles tõstetakse esile nii Rootsi ajaloolisi teeneid eestlaste harimisel kui ka kaasajas: „Seega võiksime vähemalt oma praegustes piirides pakkuda Eesti elanikele seda kaitset vene ja saksa röövihimu vastu, mida Gustav Adolf tahtis pakkuda neile nende endi maal.” Ehkki Wieselgren mõnab pagulaste peamist lootust, et vaba Eesti riigi taastamine on põhimõtteliselt võimalik, peab ta olulisemaks põgenike liitumist ühiskonnaga ja keeleliste raskuste ületamist, seejärel kodakondsuse andmist, sest „nad oleksid väärtuslikuks lisandiks meie tõule”. Kuid maapao alguses ei mõelnud keegi ümberrahvustumisele, vaid loodeti lääneriikide abil või isegi uue sõja puhkemise järel kodumaa vabanemisele ja tagasipöördumise võimalusele.

²³ E. V. Saks [Sks.] avaldas Välis-Eesti 2. numbris (5. XI 1944, lk 2) juhtkirja „Uutel radadel”, milles kutsub üles kohanema uue olukorraga: „Iga organisatsiooni suurim voo-rus on selles kui see haistab, mis on õhus ja kohaneb elu jooksvatele tarvidustele.”

²⁴ Oskar Loorits (1900–1961), usundiloolane ja folklorist, akadeemik, kuulus Veljestosse. Rootsis sai kohe tööd Uppsala ülikooli murde- ja rahvaluulearhiivis. Edasises vihjab Ristikivi Looritsa konfliktsele iseloomule.

Upsalast siin käinud ja peaks olema oma sidemete tõttu asjadega rohkem kursis, oli küll arvamisel, et veeranditki sellest ei tehta, mis peaks tegema. Tema on küll vahest ka suurem nuriseja kui peaks olema, kuid ma arvan siiski, et ta kritiseerijana on omal kohal, olgu ta ülesehitajana ise mis tahes.

Pekomäega olen olnud pidevas kirjavahetuses, ja ma saan siiski tema pessimismist aru. Kujutleda nüüd, et meie 2000 vabatahtlikku Soomest oleks siia sattunud. Nad oleksid arvanud täpselt sedasama, ja hullematki veel. Sealne õhkkond oma naiivse ja tormaka idealismiga on nii vastolus siinsega. Need kalurite ja kaupmeeste perekonnad, kes siia jõudnud (mitte haridus vaid hinged laad on otsustav), ei tunne muidugi puudust millegi järele, kui nad on söönud ja oma seitse kohvrit, klaveri ja kummipuu suurte pingutustega kätte saanud. Aga nende vahel on siin ja seal laagrites (ja isegi juba kohtadel) inimesi, kes tahaksid midagi muud, mingit unistust, kas või üsna rumalat. Aga see unistus peaks võimaldama neil ka midagi aktiivselt teha, kuidagi sellest osa võtta, et tunda endagi olemasolu mõtet siin maal. Ja seepärast on meie ametlike juhtide jõuluvana-usust üksi vähe. Sest kui mõni ülemere-onu meie peale mõtleb ja meile kord kodumaa kõige inventariga kätte annab, siis pole ju vaja muud kui puid saagida ja oodata. Aga ootamine muutub pikaks ja inimestele tulevad halvavad mõtted – kes muutub närviliseks, kes jääb magama, ja viimane võimalus (kuigi Saksa ja Wieselgreni ideaal) on veel halvem kui esimene, mis väljendub Pekomäede ja minutaoliste irisemistõbes.

Meil on muidu viisakas laager, intrigeeritakse küll natuke pisikeste küsimuste juures, nagu mardipäeva ettevalmistus, aga keegi ei peereta. Isegi minu nurga autojuhid mitte, kuigi nad end kavalal kombel siia laagrisse sokutasid muusikameestena esinedes. Aga minu ilus kavatsus elustada siin vana irisejate „Veljesto” mardiooperi traditsiooni läks luhta. Ooper oli juba valmis ja proovidki käisid. Aga siis tuli laagrivanem Tunón (Setumaa rootslane) jutuga, et kutsume oma olemisele ka landsfiskaali²⁵, ja see olevat nõudnud õhtu eeskava rootsikeelset teksti, mis tuleks saada Stockholmi kinnitamisele (vist ka Riksdagile). Ja siis jäi asi niisama kõrvale nagu kodune õlletegeminegi, mis oli seadusevastane.²⁶

Isiklikult olen mõnevõrra kosunud, kuigi nüüd selle kolme nädala jooksul, mil on võimalik olnud end saunas kaaluda, ma pole ei juure võtnud ega ka saledamaks jäänud. Igatahes olen juba mitu nädalat peavaludest pääsnud. Ja ma leian, et pessimistina elamine on tervisele palju kasulikum kui varem optimistina ragistamine. See ei tähenda veel, et ma südame põhjas siiski seda eelmist rasket aega taga ei nutaks. Ja kahju on „minu poistest”, kes võib-olla jumalteab kuhu ajarataste vahele on jäänud. Kirjutanud pole küll veel midagi, ega ole siin selleks ka palju võimalusi, sest see eeldab ikka natukenegi üksi istumist.

Välisuudiste suhtes oled võib-olla paremini informeeritud kui mina. Loen küll enamvähem iga päev ajalehte, sellest peale, kui Vandrarrhemi²⁷ enam lehte ei tule, ostame ise oma kollektiiviga. Ja raadiot olen ka jõudumööda kuulanud, eriti Tallinnat. Nagu sealts kuulsin, on Moora, Ariste, Palm ja veel mõned

²⁵ Rts landsfiskal aj 'politseiülem (maal)'.

²⁶ Teadaolevalt Ristikivi näitemängu „Sigtuna valged damernad” laagris siiski esitati.

²⁷ Vandrarrhemmet ehk matkajate kodu, kuhu Ristikivi ja teised põgenikud olid majutatud.

teised Lähtru mõisast „ära päästetud” koos ülikooli varandusega.²⁸ Kuna neid raadios nimetati, siis vist esialgu on nad elavate kirjas ja vist ka mitte riigivaenlastena likvideeritud. Ja ajalehti ilmub seal rohkesti, isegi kirjanduslik nädalleht „Sirp ja Kirves”. Huvitav, kes saab Tartu ülikooli uueks rektoriks? Mitmed ennustavad siin Koorti²⁹, Kurest³⁰ pole esialgu midagi kuulda.

Nüüd käib ka Saksamaal „Eesti ringhääling”. Saade on kaunis pikk ja puha eestikeelne. Kui mõelda, et varem polnud mingit eesti ringhäälingut, oli ainult Landessender Reval, kust vahel harva kostis eesti keelt. Sama lugu nagu bolševikkudega, kes alles maalt lahkunult hakkasid rääkima armsast Eesti maast ja rahvast. Ja kes seda nüüdki jätkavad, samuti kui meie rahvushümni labastamist. Üks Veimeri³¹ kõne hakkas peale sõnadega: „Eesti mehed ja eesti naised!” Pigista silmad kinni ja usu, et see on Hjalmar,³² kes kõneleb!

Jah, kui see sünniks Nicaraguas, see oleks isegi lõbus!

Aga nüüd läheneb lõuna, lõhnast on juba tunda. Toit muutub siin küll järjekindlalt viletsamaks ja Köögi-Mö üha paksemaks. Ja noh, aga pole ilus nuriseda, kui oleme siin nagooni armuleival (kuigi ma olen kogu aeg nurjatul kombel levitanud juttu summadest, mis idanaabrile välja anti).

Kangro aadress on: Luftskyddsbyrån, (Elin kapellet) Örnsköldsvik. Ta küsis oma viimases kirjas ka Sinu järgi, saatsin talle aadressi.

Lootes, et mind peatselt mõne õpetliku sõnaga rõõmustad.

Kampf Heil!

Karl Konstantin.

²⁸ Ülikooli teenistuses olnud veljestolased Harry Moora (1900–1968), Paul Ariste (1905–1990) ja August Palm (1902–1972) tegelesid 1943–1944 ülikooli ja kirjandusmuuseumi kultuurivarade päästmisega sõjatulest ja võimalikust evakueerimisest Saksamaale. Üheks varade varjamise kohaks oli ka praegu Mart Helmele kuuluv Suure-Lähtru mõis.

²⁹ Filosoof Alfred Koort (1901–1956) oli Tartu ülikooli rektor aastail 1944–1951.

³⁰ Kristjan Kure (1890–1961), sõdadevahelisel ajal Venemaal õppinud ja töötanud marksistlike vaadetega pedagoog ja filoloog. 1940. aastal Eestisse suunatuna juhtis Tartu ülikoolis ühiskondlik-poliitilist kasvatustööd ja oli prorektor, Tšeljabinskist evakuatsioonist naasmise järel töötas 1945–1947 EK(b)P Keskkomitee koolide osakonna juhatajana, 1946–1948 oli Tallinna Polütehnilise Instituudi marksismi-leninismi kateedri juhataja ja professor, 1947–1951 Tallinna Pedagoogilise Instituudi direktor ja 1951–1953 samas eesti keele ja kirjanduse kateedri juhataja.

³¹ Arnold Veimer (1903–1977), 1940–1942 Eesti NSV kergetööstuse rahvakomissar, vastutas 1941. aasta sügisel Eestist majandusettevõtete Nõukogude tagalasse evakueerimise ja „põletatud maa taktika” elluviimise eest, 1942–1944 oli Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja ja 1944–1951 Rahvakomissaride Nõukogu (aastast 1946 Eesti NSV Ministrite Nõukogu) esimees, kirjutas alla 1949. aasta küüditamise nimekirjadele. Hiljem majandusteadlane ja akadeemik.

³² Hjalmar Mäe (1901–1978), Eesti Omavalitsuse juht Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944.